

ANSCARI M. MUNDÓ

Les Bíblies de Ripoll: l'estudi dels Mss. Vaticà, Lat. 5729 i París, BNF, Lat.6

Biblioteca apostolica vaticana, Col. Studi e testi, 408, Città del Vaticano, 2002

El projecte denominat "Les Bíblies de Ripoll" està format per la reproducció en facsímil de les dues grans Bíblies d'origen ripollès. Una, la denominada de Ripoll, altrament identificada amb el sobrenom de Vaticana i erròniament de Farfa, es troba a la Biblioteca Apostòlica Vaticana, a Roma. L'altra, coneguda com la de Rodes, és custodiada a la Biblioteca Nacional de França, a París. Constitueixen, en resum, els volums primer i segon d'aquest projecte. El tercer volum és l'estudi d'aquests importants còdexs, estudi centrat en aspectes mai divulgats i, en conseqüència, inèdits. Aquest darrer volum ha estat realitzat pel doctor Anscari M. Mundó.

Les Bíblies produïdes a redós del monestir ripollès i, en general, la producció de manuscrits de l'escriptori existent a partir de l'abadiat d'Arnulf, a finals del segle X, han estat estudiades per allò que, més vulgarment, en podríem dir "la flor i nata" de la intel·lectualitat mundial. Tanmateix, els aspectes artístics, decoratius, estètics, més propis de la història de l'art, han estat els que més han marcat aquests estudis. Altres trets fins avui no tractats són els que centren l'estudi del doctor Mundó; són els aspectes codicològics, paleogràfics i de crítica textual, o sigui, la forma, la tècnica i el contingut litúrgic.

El volum tercer del projecte de "Les Bíblies de Ripoll", això és, l'estudi del doctor Mundó, és un llibre culte, però redactat sense excessius cultismes. És un llibre dens en contingut, però de diverses temàtiques, les quals poden ser de més interès per alguns i de menys per altres. Està escrit amb un redactat àgil, de discurs precís i sense massa formalismes ni floritures. És, l'estudi del doctor Mundó, un llibre d'història, d'art, de litúrgia i de cultura bíblica. Però és, essencialment, un indispensable llibre de consulta i una ajuda bàsica perquè després, contemplant i admirant les miniatures, les caplletres i les narracions reproduïdes en els facsímils, siguem capaços de comprendre i entendre tot allò que ens expliquen. El llibre està format per una introducció i dues parts. En la introducció s'esbossa mínimament el contingut i l'origen de les dues Bíblies, la de Ripoll o Vaticana i la de Rodes o de París. A partir d'ara les identificaré amb els noms de Ripoll i Rodes. Aquesta introducció també exposa el fet que altres Bíblies que s'han conservat segueixen els models de les dues ripolleses. Finalment, s'aclareixen aspectes molt importants que fan

referència a la denominació d'aquests còdexs, com l'atribució errònia de la de Ripoll a l'abadia italiana de Farfa.

La primera part és, segurament, la més agraïda de lectura. Duu el títol de "Les Bibles de Ripoll a través de la història". Aquesta primera part es troba dividida en dos capítols: el primer porta per títol "Les Bibles que posseïa Ripoll fins a l'abadiat d'Oliba" i el segon "Vicissituds històriques de les grans Bibles de Ripoll".

El primer capítol és summament interessant sobretot perquè descriu, àmpliament i didàctica, de quins còdexs disposava la biblioteca del monestir de Ripoll i anota, a més, alguns aspectes de la dispersió i pèrdua, pel que es veu, des de molts segles enrera, del seu important fons bibliogràfic. El doctor Mundó fonamenta el seu discurs amb tres inventaris de llibres, redactats respectivament els anys 979, 1008 i 1047 o sigui, durant els abadiats del successor d'Arnulf, Guidiscle, i Sunifred i el cèlebre Oliba i que descriuen i enumeren els còdexs de què disposava l'abadia: 65 exemplars l'any 979, 121 el 1008 i 246 l'any de la mort d'Oliba, el 1047. La progressió, ni cal dir-ho, és impressionant. Tanmateix, el doctor Mundó se centra principalment en els còdexs bíblics que conservava la biblioteca del cenobi ripollès i com han arribat, la majoria d'ells en fragments, fins als nostres dies. En aquest sentit, s'especifica la presència, des de l'origen del monestir, d'una Bíblia, escrita en lletra visigòtica, formada per 9 còdexs, dels quals el monestir ja n'havia perdut tres al segle XI i la resta, els sis còdexs serviren de model a les Bibles de què parlem avui. Actualment, d'aquesta Bíblia en nou còdexs en resten alguns fragments, que es troben repartits entre l'Arxiu de la Corona d'Aragó, principalment, i l'Arxiu Municipal de Cardona. Sobre l'origen o procedència d'aquesta magnífica Bíblia visigòtica, el doctor Mundó llança varies hipòtesis. La més fonamentada o aquella que pel doctor és més versemblant és la que determina l'origen en la seu episcopal de Narbona, on el futur bisbe de Vic, Gotmar, n'era l'arxiprest. Narbona hauria adquirit nous textos i, en conseqüència, podia desprendre's dels vells i així nodrir els monestirs del bisbat que sota Gotmar, ja bisbe, havia fundat. D'aquesta manera, tenim constància d'un fragment dels profetes consultat pel doctor Mundó a la Biblioteca de Catalunya i d'un psalteri conservat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, els quals formaven la guarda d'unes relligadures i que, per aquesta circumstància, com en tants altres exemples, han pervingut fins a nosaltres. El despreniment o substitució de volums bíblics ja en desús fou una pràctica habitual, fins i tot, en el propi monestir de Ripoll quan aquest ja es trobava en ple rendiment. Així,

l'any 890, en l'acta de consagració de l'església parroquial de Sant Pere, a Ripoll, es constata la deixa d'un Heptateuc. La recerca gairebé detectivesca dels còdexs bíblics que realitza el doctor Mundó acaba, en aquest primer capítol, amb la menció d'un exemplar desaparegut que contenia els textos dels quatre evangelis. Era un còdex donat per Sunyer, comte de Barcelona, l'any 922 o 925. Era un evangeliari d'argent on, a la coberta, les figures eren repujades. També es comenta la pèrdua d'un psalteri que probablement fou adquirit per l'abat Oliba i que provenia dels cercles imperials carolingis, pèrdua produïda, possiblement, com a conseqüència de l'incendi de Ripoll l'any 1835.

El capítol segon, que tracta de les vicissituds històriques de les Bibles de Ripoll, comença amb una sorpresa ben plaent: les famoses Bibles produïdes a l'escriptori del monestir ripollès no foren dues, sinó tres. És una sorpresa relativa, ja ho sé, perquè ja fa alguns anys que el doctor Mundó difon aquesta troballa. El fet que, de la tercera només se n'hagin conservat pocs folis fa que la importància d'aquesta, davant l'espectacularitat de les altres dues ja conegudes, esdevingui, potser injustament, minimitzada. A continuació resumirem breument els aspectes més destacats de cada una d'aquestes tres Bibles.

La primera, l'anomenada de Rodes, també se la coneix com la Bíblia de Noailles. Es troba a la Biblioteca Nacional de París i en aquesta institució se la identifica amb la signatura "Manuscrit Llatí número 6". Segurament fou oferta per l'abat Oliba al monestir empordanès de Sant Pere de Roda en motiu de la nova dedicació de l'església l'any 1022. Actualment està formada per quatre volums que és com es composà amb la relligadura efectuada al segle XVIII. Aquesta Bíblia fou comprada per Lluís XV al fill del duc de Noailles l'any 1740, juntament amb 200 manuscrits més, que provenien de les accions de saqueig —no es pot qualificar amb altres paraules— realitzades pel Duc, acompanyat pel seu fill, a finals del segle XVII en les contrades pirinenques. El doctor Mundó, amb subtil sarcasme, ironitza sobre la condecoració que rebé el fill del duc de Noailles de la mà d'un nostre vell conegut, Felip Vè. Efectivament, el fill del Duc, que fou mariscal, rebé el nomenament de Gran de España, distinció nobiliària summament important. No deixa de ser, doncs, un exemple molt simptomàtic del tarannà de la monarquia borbònica el fet d'honorar aquells qui roben el nostre patrimoni.

La segona Bíblia, coneguda com la de Ripoll, es conserva a la Biblioteca Apostòlica Vaticana i duu la signatura "Manuscrit Llatí, número 5729";

també se l'ha identificat durant tres segles amb el sobrenom de "Farfa", atribució errònia, feta com a conseqüència d'una errada de transcripció d'una de les notes marginals. L'èxode d'aquesta Bíblia i el camí que seguí fins a ingressar a la biblioteca esmentada és un dels aspectes més aprofundits de l'estudi del doctor Mundó. Efectivament, aquesta Bíblia es quedà a Ripoll fins al darrer terç del segle XII. Anteriorment, però, l'abadia ripollesa, també com altres del nostre àmbit geogràfic, depenia de la de Sant Víctor de Marsella; fou quan el darrer comte de Besalú, Bernat II, vers l'any 1070, amb la connivència dels delegats papals, havia facilitat la intromissió dels monjos de l'abadia de la Provença per tal de reformar l'observança monàstica que, sembla ser, s'havia relaxat. Aquest període es perllongà fins l'any 1168, quan mor Gausfred II, el darrer abat marsellès. Quatre anys més tard es restableix la normalitat a l'abadia de Ripoll, amb l'elecció del nou abat, Ramon de Berga. Durant aquests anys de desgovern, segons l'opinió del doctor Mundó, és plausible que els monjos marsellesos s'emportessin bona part de la documentació del cenobi, que avui es pot consultar als arxius departamentals de Marsella. Un altre aspecte molt important de la marxa d'aquesta Bíblia en les dates que proposa el doctor Mundó és que la Bíblia de Ripoll serví de model als executors de la cèlebre portada romànica. Efectivament, ja Josep Pijoan, a principis del segle XX, havia relacionat algunes escenes d'aquesta Bíblia amb la magnífica portada, en concret, les de la vida de Moisès, inspirades en les que es reproduïen al foli 1 i les de la vida de Salomó, reproduïdes al foli 95. No obstant això, per a la datació de la portada i d'aquesta Bíblia subsistia un greu problema que feia molt difícil de relacionar aquestes dues obres. No fou fins l'estudi de Puig i Cadafalch que es datà la portada a la meitat del segle XII, datació que, encara avui, sembla del tot plausible. En resum, com demostra el doctor Mundó, aquesta Bíblia, anomenada de Ripoll, fou escrita entre els anys 1015 i 1020, serví de model a la portada i fou sostreta pels monjos marsellesos quan aquests abandonaren l'abadia de Ripoll. Entre els segles XII i XVI la Bíblia de Ripoll peregrinà per diverses col·leccions particulars, si tenim en compte les anotacions escrites en les seves pàgines. L'ingrés a la Vaticana es produeix a principis del segle XVII, en concret entre els anys 1612 i 1618, quan el cardenal bibliotecari d'aleshores, Scipione Caffarelli-Borghese, nebot del papa Pau Vè i legat a Avinyó, territori avui de l'Estat francès però per aquelles dates de sobirania pontifícia, trasllada de la Provença cap a la ciutat eterna una col·lecció molt important de còdexs i manuscrits, entre els que hi figura, com heu pogut endevinar, la Bíblia de Ripoll. L'atribució a l'origen

ripollès del manuscrit llatí 5729 o sigui, la Bíblia, es referma si tenim en compte que el següent, el 5730, és el comentari de les epístoles de Sant Pau, també produït a l'escriptori ripollès i que conté, en el darrer full d'aquest còdex, una còpia del segle XII d'un document de l'any 982 segons el qual l'emperador Lotari confirma els drets del monestir de Santa Maria de Ripoll.

La tercera Bíblia, que el doctor Mundó ha batejat amb l'epítet de Fluvià, també fou escrita en l'escriptori ripollès i, a l'igual que les precedents, sota l'empenta i voluntat de l'abat Oliba. Cal dir que, el que ens resta d'aquest exemplar són tan sols 5 fragments que, a més, es troben dispersos entre l'Arxiu de la Corona d'Aragó, la biblioteca monàstica de Montserrat i l'Arxiu Comarcal de Banyoles. Els fragments conservats formaven part de les cobertes de manuals com és ben habitual en molts dels fragments i pergamins medievals que han arribat fins a nosaltres. Aquests manuals procedeixen del monestir de Sant Miquel de Fluvià i, segons l'opinió del doctor Mundó, és d'aquest monestir d'on procediria una Bíblia confeccionada a Ripoll i lliurada, ensems que a Sant Pere de Roda, per l'abat Oliba en motiu de la nova dedicació del cenobi. Malauradament, la fragmentació d'aquesta Bíblia fa que sigui molt difícil de concretar altres aspectes que, de ben segur, completarien el coneixement que tenim de l'escriptori ripollès.

La segona part de l'estudi del doctor Mundó és format per tres capítols més. El tercer tracta de la paleografia, la codicologia i la crítica textual de les Bibles; el quart exposa els textos bíblics i extrabíblics que reproduïen aquestes Bibles, i el cinquè i darrer, parla del procés tècnic d'il·luminació de les Bibles, les mans que hi intervingueren, la seqüència en l'execució, etc.

El tercer capítol és el més arriscat de tot aquest treball del doctor Mundó. Amb summa precisió es daten les tres Bibles i s'identifiquen les mans que intervingueren en la confecció d'aquests exemplars, tot plegat per demostrar la procedència ripollesa de les tres Bibles —sembla ser que hi ha algú que ho dubta— i per situar-les en el temps. Efectivament, el doctor Mundó proposa sis mans diferents que intervingueren en la de Rodes i una mà, sola, que realitzà gairebé tota la de Ripoll. De la Bíblia de Fluvià, l'escassetat de fragments fa que sigui totalment impossible determinar quants copistes hi intervingueren. No obstant això, el mateix que decorà la de Ripoll es manifestà, també, en alguns folis de la de Fluvià. Els múltiples detalls que treu a la llum l'estudi del doctor Mundó i que avui no crec que sigui el moment per destacar permeten d'establir:

- primer, que les tres Bibles convisqueren simultàniament, ni que fos pocs anys, en l'escriptori del monestir,
- segon, que les correccions dels textos i els errors que s'hi transmeten permeten demostrar que la Bíblia de Rodes serví de model de la de Ripoll i
- tercer, que la Bíblia de Rodes fou escrita entre els anys 1010 i 1015, la de Fluvià entre 1013 i 1017 i, finalment, la de Ripoll, com ja he dit, entre els anys 1015 i 1020.

El doctor Mundó clou aquest capítol amb la justificació d'una producció tan notable de Bibles que només pot respondre a l'empenta i decisió de l'abat Oliba. És a partir de l'any 1008, quan assoleix l'abadiat de Ripoll i Cuixà, que Oliba comença a posar en pràctica una lloable aspiració personal: la realització d'un model de Bíblia il·lustrada, amb textos auxiliars, que serveixi de model a d'altres. La presència a Ripoll de copistes de primera línia i la conservació de textos aplegats en èpoques anteriors facilita que aquesta idea es pugui arribar a realitzar.

En el quart capítol, dedicat a l'anàlisi del text de les Bibles, el doctor Mundó exposa amb extrema erudició el contingut bíblic i l'ordre seqüencial d'aquests còdexs. En resum, les Bibles de Ripoll reproduïxen els textos de la Vulgata, que foren establerts per Alcuí de York amb algunes aportacions proposades per Teodulf, bisbe d'Orleans. Quant a l'ordre dels llibres, les Bibles de Ripoll segueixen el que fou establert per Casiodor, al segle IV, llevat d'algunes alteracions. Notem, també, a la Bíblia de Ripoll, la presència d'alguns textos apòcrifs, o sigui, aquells que no formen part del canó de l'Església. Finalment el doctor Mundó comenta la presència de textos extrabíblics que reproduïxen ambdues Bibles, com per exemple els comentaris de sant Jeroni, sant Isidor i els del bisbe Pelegrí.

Finalment, en el darrer capítol, el cinquè, que tracta de la il·luminació de les tres Bibles, el doctor Mundó admet que és el vessant més estudiat, però no per això intenta passar-lo d'una volada, conscient com és que l'estudi complet, des del punt de vista codicològic i de l'art, és indispensable per arribar a conèixer amb detall l'origen i el procediment d'edició d'aquests còdexs. La tècnica d'il·luminació, doncs, esdevé un aspecte primordial que corrobora l'origen ripollès de totes tres bibles. És més, fins i tot s'esmenten els noms dels copistes i il·luminadors i la seva activitat productiva dins l'escriptori ripollès, fet que esdevé molt important per a poder sostenir una cronologia tan precisa com la que ha establert el doctor Mundó. Després d'esmentar els copistes documentats de l'escriptori, l'estudi se centra en les mans que intervingueren

en la decoració i redacció de les tres Bibles, la de Rodes, la de Fluvià i la de Ripoll. Així, aquell a qui el doctor Mundó anomena "l'ancià" és un artista amb clares reminiscències carolíngies, que aporta la més culta tradició imperial a l'escriptori ripollès; d'ell són algunes escenes de la Bíblia de Rodes i de Fluvià. Un altre artista, "l'impressionista", decora l'Antic Testament de la de Rodes i des de l'Èxode fins al començament de l'Apocalipsi de la de Ripoll. Un tercer, a qui el doctor Mundó li atorga una qualitat excepcional, treballa en quatre folis de la de Rodes i, de la de Ripoll, n'és pràcticament l'únic autor. El doctor Mundó destaca un altre artista important que treballa en la pràctica totalitat de la de Rodes i en el foli 209 de la de Ripoll, que representa la visió d'Ezequiel. Aquest darrer és un artesà que no acoloreix els seus dibuixos, utilitza el compàs en el dibuix dels cercles, i presenta una predilecció per la representació simètrica d'animals i plantes. Aquest darrer capítol de l'estudi de les Bibles de Ripoll és segurament on el doctor Mundó ha de plantejar més hipòtesis de treball com a conseqüència de la complexitat i indefensió que hom es troba davant la manca de fons documentals: procedència geogràfica dels copistes, artistes, il·luminadors? el color de les escenes s'aplicava al mateix temps que el dibuix? per la mateixa mà? Són aquestes unes preguntes la solució de les quals potser sempre quedarà sense resoldre. Tanmateix, l'autor de l'estudi exposa la seva arriscada versió, opinió que, sens dubte, cal tenir molt en compte.

Joan Ferrer

Notes

1. Resum del text llegit durant la presentació del tercer volum del projecte "Les Bibles de Ripoll" llegit el dia 24 de novembre de 2002 a la basílica de Santa Maria de Ripoll.

